

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (438)

Сергій Троян

ГЕЛЬГОЛАНД-ЗАНЗІБАРСЬКИЙ ДОГОВІР 1890 Р. І НІМЕЦЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

У статті на основі вивчення оригінального комплексу джерел і компаративного аналізу історичних досліджень проаналізовано зміст Гельголанд-Занзібарського договору 1890 року в справі врегулювання англо-німецьких колоніальних суперечностей. Висвітлено ставлення різних груп німецького суспільства до угоди між Німецькою імперією і Великою Британією про поділ Східної Африки.

Ключові слова: колоніальна політика, Східна Африка, Гельголанд-Занзібарський договір.

Після офіційного вступу на шлях заокеанської колоніальної політики у квітні 1884 р. Німецька імперія дуже швидко перетворилася в одну з наймогутніших тогочасних колоніальних держав. Її колоніями стали території в Океанії, Азії, Африці. Особливо потужні анклави німецьких колоніальних володінь були в Південно-Західній (колишні землі купця А.Людеріца), Західній (території Того і Камеруну) і Східній (султанат Віту, Буганда, Ваделай, Ньясаленд, острів Занзібар) Африці. У Берліні навіть серйозно замислювалися над конкурентною боротьбою з Британською імперією за завоювання переважаючих геополітичних позицій на африканських землях.

Однак упродовж кількох наступних років зміна зовнішньополітичних позицій кайзерівської Німеччини на континенті та необхідність врегулювання відносин з Англією, а також серйозні зрушення внутрішньополітичного характеру призвели до нового курсу в сфері колоніальної політики. На перший план вийшло питання не нових анексій і завоювань колоній, а врегулювання суперечностей між Берліном і Лондоном. Намагаючись підпорядкувати колоніальну експансію своїм завданням в Європі та уникнути гострих конфліктів з Англією, рейхсканцлер Отто фон Бісмарк у грудні 1888 р. демонстративно проголосив: “Моя карта Африки знаходиться в Європі” [1]. Він навіть заявив, натякаючи на несанкціоновані імперським керівництвом самочинні дії німецького колоніального ділка і лідера Товариства німецької колонізації/Німецької Східноафриканської компанії Карла Петерса із захоплення нових територій, що проповідь подальших колоніальних загарбань у Східній Африці продиктована амбіціями окремих осіб і не відповідає національним інтересам країни.

Результатом політики німецького і британського урядів щодо врегулювання східноафриканських колоніальних колізій стало укладення відповідної угоди. Оскільки в її основі знаходився обмін островами Гельголанд у Північному морі та Занзібар в Індійському океані, то вона отримала назву Гельголанд-Занзібарської. Мета пропонованої наукової розвідки – на основі вивчення оригінального комплексу джерел і компаративного аналізу історичних досліджень розкрити зміст Гельголанд-Занзібарського договору щодо врегулювання англо-німецьких колоніальних суперечностей і його вплив на різні групи німецького суспільства.

У березні 1890 р. пішов у відставку канцлер Отто фон Бісмарк. Новий уряд очолив керівник військово-морського відомства генерал Лео фон Капріві. Обов’язки міністра закордонних справ від Г. Бісмарка перейшли до Маршалла фон Біберштейна. Цікаво, що сам князь Бісмарк в одній з розмов з кореспондентами так охарактеризував канцлера Капріві:

“Капріві я ціную більше, ніж кого-небудь: він гарний, навіть кращий з наших генералів, шкода лишень, що йому доводиться знайомитися з політикою. Він, втім, не може багато змінити в даному мною політиці напрямку. Колії вибито так глибоко, що політична колісниця повинна рухатися по них” [2].

Однак, уже на перших порах зміна співвідношення сил у правлячому таборі кайзерівської Німеччини внесла деякі суттєві корективи у її зовнішньополітичний курс. Впливові англійські політики й економісти підкреслювали, що “Капріві займає більш лояльну позицію стосовно Британської імперії” [3]. Щодо колоній Капріві відкрито признавався, що, на його думку, “гірше, що могло б статися для Німеччини, це якби їй подарували Африку”. У записці рейхстагу він оголошував “період підняття німецького прапора в безгосподарних заокеанських територіях і укладення договорів з туземними вождями і князьками” закінченим, для того, щоб можна було осмислити здобуте [4].

Капріві вважав, що назріла необхідність невідкладного розв’язання англо-німецьких суперечностей на сході Африки. Обидві сторони прагнули знайти такий шлях урегулювання конфлікту, який задовольнив би як Великобританію, так і Німеччину, і водночас мінімально торкався інтересів колоніальних кіл. При цьому англійський прем’єр-міністр Солсбері використав погіршення російсько-німецьких відносин і зазіхання Німеччини на о. Гельголанд у Північному морі*. 13 травня 1890 р. він запропонував Німеччині цей острів за поступки у Східній Африці.

Слід зауважити, що ще у 1884 р. прибрати до своїх рук Гельголанд хотів Бісмарк. Він направив відповідний проект англійському уряду. Але пропозиція рейхсканцлера не зустріла ніякої позитивної реакції у Лондоні. Всю відповідальність за провал проекту Бісмарк постарався перекласти на Англію і німецького посла в Лондоні графа Мюнстера. Останнього він звинувачував у нерішучому веденні переговорів з англійським урядом [5]. Значення о. Гельголанд особливо зросло для Німеччини після початку будівництва Кільського каналу в 1887 р. (закінчене у 1895 р.). Канал мав з’єднати Північне і Балтійське моря і тому Гельголанду, як важливому опорному пункту, відводилася особлива роль у німецьких військово-морських планах. Так, статс-секретар закордонних справ Маршалл писав послу в Лондоні Гетцфельду: “З військової точки зору володіння Гельголандом у Північному морі в зв’язку з Кільським каналом становить величезну цінність” [6].

На початку 1890 р. деякі придворні кола в Англії, Данії, Німеччині навіть надіялися шляхом потрійного обміну викликати зближення між Берліном і Копенгагеном. Англія передавала би Данії острів Гельголанд замість дрібних островів Антільського архіпелагу, які належали датчанам. Данія, у свою чергу, обмінювала б Гельголанд на датські райони північної частини землі Шлезвіг-Гольштинія. Але новий німецький імператор Вільгельм II Гогенцоллерн заявив, що Німеччина може розпоряджатися своїми африканськими володіннями як їй тільки забажається, але вона не має права віддавати жодної п’яді землі, яка скроплена німецькою кров’ю [7].

Німецькому уряду сподобалася пропозиція лорда Солсбері й він пішов на складні переговори про поділ і розмежування територій у Східній Африці. В Європі, як видно з донесень російських дипломатів, навіть стали побоюватися можливого зближення між Німеччиною та Великобританією. “Тепер Європі доводиться рахуватися з фактом спільних дій в Африці двох колишніх суперників – Німеччини й Англії” [8], – повідомляв 7 травня 1890 р. з Лондона в Санкт-Петербург російський посол Є. Стааль.

1 липня 1890 р. в Берліні обидві сторони підписали договір, який в історичній літературі одержав назву Гельголанд-Занзібарського пакту. Німеччина віддавала Англії значну частину своїх колоніальних володінь на східноафриканському узбережжі та острів Занзібар в обмін на острів Гельголанд у Північному морі [9].

*Звичайно, чисто випадково німецький поет XIX ст. Фаллерслебен саме тут написав “Пісню німців”. Але фактом є те, що імперіалістична Німеччина зробила пісню своїм гімном. І хоча її слова поклали на музику Гайдна, твір Фаллерслебена від цього зовсім не облагородився, бо автор вклав шовіністичний зміст у кожний рядок своєї пісні, проголосивши: “Німеччина понад усе, понад усе в світі”.

До Великобританії відійшли колишні німецькі володіння:

- 1) Віту, який мав статус султанату;
- 2) райони, розташовані в міжріччі Тана–Джуба, а також південніше до кордонів Єгипту і на схід від західного водорозділу Верхнього Нілу;
- 3) території, що лежали на захід від оз. Вікторія (Буганда) та у верхів'ях Нілу (Ваделай);
- 4) Ньясаленд і північно-східні райони Північної Родезії.

Німеччина також визнавала англійський протекторат над Занзібаром. У загальному підсумку за Гельголанд-Занзібарським договором територія Британської колоніальної імперії збільшувалася на 1 млн. кв. миль.

Німеччина за договором одержала:

- 1) о. Гельголанд у Північному морі;
- 2) смугу східноафриканського узбережжя (з виплатою компенсації султану);
- 3) о. Мафія біля Занзібара;
- 4) смугу території шириною 20 миль, яка давала Німецькій Південно-Західній Африці вихід до р. Замбезі.

Німецькі колонізатори також добилися дуже вигідного прирощення територій до Камеруну і Того, які були їхніми колоніями. Крім того, німецькі східноафриканські володіння одержували міжнародне визнання. Всього Німеччина придбала 400 тис. кв. миль територій [10]. “Русский вестник” відзначав, що даний факт для неї рівносильний “зреченню від суперництва з Великобританією на поприщі колоніальної політики, яка ще недавно проголошувалася настійною потребою і національним завданням Німецької імперії” [11].

Гельголанд-Занзібарський договір був доповнений угодою з Францією від 17 листопада 1890 р. Згідно неї Німеччина одержувала володіння занзібарського султана на материку й о. Мафія (султан Занзібару відмовлявся від своїх претензій). Підписання цієї угоди було обумовлено приєднанням Німеччини до гарантійного договору відносно Занзібару, укладеного між Францією та Англією ще 10 березня 1862 р. [12].

Гельголанд-Занзібарський договір не допоміг німецькому уряду вирішити двох важливих зовнішньополітичних завдань:

- по-перше, кабінету Капріві не вдалося суттєво покращити англо-німецькі відносини;
- по-друге, не виправдалися надії дипломатів з Вільгельмштрассе примусити Великобританію вступити до Троїстого союзу, хоча на деякий час вона й “стала настільки близькою до Троїстого союзу, наскільки це можливо для держави, яка в ньому не бере участі” [13].

До того ж Гельголанд-Занзібарська угода об'єктивно стала ще одним стимулом для початку конкретних переговорів про союз між Францією та Росією. Такої думки дотримувався, зокрема, барон Гольштейн [14]. Якщо додати до цього значні територіальні втрати Німеччини в Східній Африці, то не дивлячись на здобуття о. Гельголанд і міжнародне визнання німецьких східноафриканських володінь, які залишилися, договір був настільки нерівноцінний, що викликав великий громадський і політичний резонанс у країні. Оцінюючи англо-німецьку угоду та ситуацію в Німеччині, газета “Московские ведомости” писала: “Теперішнє становище краще всього характеризується тим, що в суспільстві і зовсім не таємно, а відкрито говориться: при Бісмарку нічого подібного не могло б статися” [15].

Найбільше договором 1890 р. були невдоволені колоніальні та шовіністичні кола німецького суспільства. Різко негативно відреагував на укладення Гельголанд-Занзібарського пакту Карл Петерс. Його прагнення до безмежних завоювань в Африці можна було уподібнити до снів одного географа, якому після того, як на протязі дня розглядав нову карту Африки, приснилося, нібито на ньому лежить величезна географічна карта, причому річки текли прямо по його тілу [16]. Дізнавшись, що Німеччина підписала договір про поділ Східної Африки, Петерс “настільки вийшов з себе, що змушений був провести дві години зачиненим, щоб відновити рівновагу”. Коментуючи англо-німецьку угоду, він заявив, що Німеччина “обміняла три королівства – Віту, Буганду й Занзібар – на ванну в Північному

морі” [17]. Тому не втрачаючи часу, доктор вирішив згрупувати навколо себе опозиціонерів. Вони називали Гельголанд-Занзібарський пакт “договором про відмову” і на мітингах протесту вимагали його відміни.

У Лейпцигу керівники Колоніального товариства влаштували збори. На них вони заявили, що імперський уряд поступився інтересами Німеччини в Африці й приніс у жертву англійцям надбання німецького народу. Один з ораторів стверджував, що “націонал-ліберали виявили відсутність всякої енергії, бо прямий обов’язок наказував їм захистити інтереси німецького народу”. Опозиціонери навіть сформували комітет, який опублікував адресований “чесним німцям” заклик зробити свої пожертвування у створений “фонд Петерса” [18]. Члени німецького колоніального гуртка в Цюріху вирішили від імені німецьких патріотів скласти петицію проти англо-німецької угоди і звернутися в рейхстаг з проханням, щоб договір з Великобританією був визнаний недійсним [19]. На зборах Колоніального товариства в Кельні 1 липня 1890 р. виступив імперський комісар у Східній Африці капітан Ліберт. Він заявив, що завжди був “фанатичним прихильником” колоніальної політики Німеччини і тому вкрай невдоволений підсумком англо-німецьких переговорів, які завершилися “непростими поступками на користь англійців” [20].

Невдоволені підписанням Гельголанд-Занзібарського пакту, на загальних зборах Колоніального товариства в Берліні його учасники прийняли наступну резолюцію з трьох пунктів:

1) висловити урядові подяку “за енергійне сприяння справі припинення торгівлі невольниками і розвитку культури в Африці”;

2) не розуміючи мотивів, якими керувався уряд при укладенні договору з Англією про поділ Східної Африки, “товариство все-таки дозволяє собі констатувати, що судячи з враження, яке справила ця угода на громадську думку, вона здійснена на шкоду німецьким колоніальним проектам в Африці”. Товариство жалкує, що таким чином “завдано відчутного удару колоніальному руху, який зробився вже важливим фактором суспільного життя Німеччини”;

3) товариство бажає, щоб у майбутньому уряд не робив ніяких колоніальних поступок [21].

Все це дало поштовх різкому піднесенню чергової хвилі шовінізму в німецькій пресі, яка висувала ура-патріотичні лозунги. За повідомленнями газет, німецькі екстремісти вимагали від уряду перегляду договору, а “патріотів” закликали розпочати боротьбу за “свої” права в Східній Африці [22].

Проти Гельголанд-Занзібарського пакту різко виступила “Кельніше Цайтунг”. Газета писала: “Хто розуміє і співчуває колоніальним прагненням Німеччини, той прочитає угоду з Англією не інакше як з жахом” [23]. Мюнхенська “Альгемайне Цайтунг”, яка не була органом жодної політичної партії, порівнювала Гельголанд з грудочкою цукру, якою Англія підсолодила призначену нею для Німеччини гірку пілюлю. Газета питала: “Невже становище Німеччини настільки хитке, що заради дружби з Англією необхідні такі великі жертви?” [24]. Вона не бачила підстав для того, щоб на угоду конкурентам в особі англійських підприємців компрометувати позицію Німеччини відносно Росії та Франції, а також відкидати в сторону німецькі колоніальні зазіхання. Газета навіть надрукувала кілька статей, у яких виражала занепокоєння з приводу відсутності свідомої твердості й єдності в діях та намірах уряду з часу відставки князя Бісмарка. “... На місце випробуваних практичних правил неминуче з’являється схильність до експериментів, до втрати зайнятих позицій для збуджування симпатій” [25], – з жалем констатувала “Альгемайне Цайтунг”. Під втратою “міцних позицій” у внутрішній і зовнішній політиці газета мала на увазі, по-перше, передачу англійцям африканських земель, на які німці нібито мали переважające право, а, по-друге, відмову від антисоціалістичного закону 1878 р. Навіть орган ліберально-буржуазної партії прогресистів газета “Фоссіше Цайтунг” незадовго до підписання Гельголанд-Занзібарського договору застерігала, що “хоча острів Гельголанд має значення для Німеччини, але все ж, навіть у морських колах, це значення не вважається надзвичайно важливим і здобуття його

не компенсувало би інтересів Німеччини в області африканських озер” [26]. Приблизно в такому ж тоні невдоволення договором 1890 р. були витримані виступи друкованих органів консервативних партій і партії “Центру” (“Нойс Пруссіше Цайтунг”, “Пост”, “Кройццайтунг”, “Германія”).

Серед вищих німецьких воєнних чинів також були незадоволені Гельголанд-Занзібарським договором. Їх настрої певною мірою висловив тодішній начальник німецького генерального штабу граф Вальдерзее. Він вважав, що кайзер на угоду своєму давньому бажанню заволодіти островом Гельголанд “зрадив” колоніальні інтереси Німеччини [27]. Але його критика була опублікована в пресі лише після Першої світової війни, коли німці за умовами Версальського мирного договору змушені були знищити всі військові споруди на острові. Проти англо-німецького договору висловилися також капітан Ліберт і призначений заступником керівника Колоніального відділу міністерства закордонних справ майор Вісман. Щоправда, розуміючи збудження колоніальних кіл, останній допустив, що Гельголанд-Занзібарська угода – це тільки політичний маневр німецького уряду.

Проти пакту з Великобританією і втрати частини східноафриканських територій висловився князь Бісмарк. Він скористався настроями громадської думки в країні й різко критикував цю угоду. Ще під час переговорів між Англією і Німеччиною Бісмарк заявив, що дуже велика ціна, яку британський уряд запросив за передачу німцям острова Гельголанд. Екс-канцлер через свою газету “Гамбургер Нахріхтен” викривав байдужість Капріві до імперських інтересів Німеччини [28]. При цьому орган Бісмарка використовував у боротьбі проти прихильників Гельголанд-Занзібарського договору найбрудніші прийоми, діючи в інтересах антианглійських колоніальних кіл і прагнучи підлити масла у вогонь шовіністичних настроїв. Характерна в цьому плані справа Ліберта.

“Гамбургер Нахріхтен” опублікувала заяву, зроблену редакції газети нібито майором німецького генерального штабу Лібертом, який щойно повернувся з Занзібару. Майор начебто заявив, що під час перебування у Східній Африці він всюди спостерігав різке замасковане невдоволення місцевого населення англійцями, в той час як німецькі піддані користувалися повагою і навіть любов’ю туземців. Посилаючись на Ліберта, газета публікувала вкрай образливі думки про англійські колоніальні власті й націю в цілому. Однак дуже швидко з’ясувалося, що подібних заяв німецький майор ніколи не робив. Він поставив перед газетою вимогу публічно вибачитися за наклеп. У результаті “Гамбургер Нахріхтен” змушена була не тільки розмістити спростування на своє “інтерв’ю” з Лібертом, але й вибачитися перед ним. Цей приклад показує, що розпалювання колоніальних шовіністичних настроїв, у першу чергу пресою, супроводжувалося в Німеччині спалахом антианглійських настроїв, що характерно для ідейних засад німецького колоніалізму.

Дуже неоднозначною була оцінка Гельголанд-Занзібарського договору німецькими соціал-демократами. В цілому соціал-демократична партія засудила цей пакт. Однак її лідери не зуміли викрити останній як договір, що суперечить інтересам німецького народу і направлений на поневолення народів Східної Африки. Так, виступаючи від імені соціалістичної фракції рейхстагу, Фольмар в оцінці англо-німецької угоди виходив не з інтересів колоніальних народів та їх права на самовизначення і навіть не згадував про це. Позиція Фольмара не була переважаючою в партії. Про це свідчать передові статті в “Соціал-демократі” і “Берлінер Фольксблат”, виступ у рейхстазі соціал-демократа Штадтхагена. У них договір характеризувався як угода колонізаторів. Штадтхаген, зокрема, зазначив: “Виникає думка, що тих, кому належить земля, поділена між двома європейськими державами, зовсім не питали” [29]. Така позиція означала осуд будь-якої колоніальної політики: і тієї, яку проводила держава, і тієї, яку здійснювали самостійно колоніальні товариства. У той період рішуче засудження колоніальної політики соціал-демократичною партією виражало непримириме ставлення до колоніалізму переважної більшості членів партії, виховувало робітників, інші соціальні групи німецького суспільства в дусі протидії заокеанській політиці німецької буржуазії.

Проти англо-німецької угоди 1890 р. виступили жителі о. Гельголанд. Англійський кореспондент зібрав відомості у різних груп його мешканців і дійшов переконання, що немає і 5 % всього населення, яке співчувало б приєднанню до Німеччини. Його повідомлення надрукувала російська преса: “Я знайшов, що остров’яни сильно збентежені й приголомшені несподіваною передачею їх острова Німеччині. Вони всі проти передачі і зовсім не приховують свого обурення проти цієї угоди” [30]. Про це ж писав Ф. Енгельс у листі до В. Лібкнехта 19 червня 1890 р.: “Отже, Гельголанд повинен стати німецьким. Я наперед радію, уявляючи, як лементуватимуть браві гельголандці, що відбиватимуться обома руками від приєднання до великої вітчизни-казарми. І вони цілком праві: відразу ж після приєднання їх острів буде перетворений у велику фортецю, що домінуватиме над розташованою на північний схід від нього якірною стоянкою; бідолах виселять так само, коли б вони були звичайними ірландськими орендарями або шотландськими вівцями, які поступаються місцем перед оленями” [31].

Цікаво, що в самій Німеччині група молоді висловила незадоволення щодо цієї спроби германізації. Справа в тому, що на Гельголанді знаходилася церква, де вінчалися без всяких паперів. Німецька молодь, яка бажала одружитися без дозволу батьків, відправлялася туди і за які-небудь 50 марок оправляла весілля. У 1889 р. було зареєстровано 93 подібних шлюбів. Зрозуміло, що з введенням на острові німецьких порядків припинялася його слава німецького Гретна-Гріна, і німецька молодь уже наперед оплакувала неможливість одружитися так легко і зручно [32].

Щоб позбавитися від різкої критики німецької громадськості та колоніальних кіл, кабінет Капріві опублікував офіційний меморандум на підтримку Гельголанд-Занзібарського договору. Згідно заяви уряду, завдяки здобутій у результаті англо-німецької угоди “дружби” з Великобританією, Німеччина зміцнила своє становище в Європі. В урядовому меморандумі також відзначалося, що німецькі колонії у Східній Африці не могли компенсувати витрати і збитки, з якими Німеччина зіткнулася би у випадку війни з Англією. Виходячи з заяви кабінету Капріві, Гельголанд становив для Німеччини набагато більшу цінність, ніж віддалені від Великобританії східноафриканські райони. Територій, які імперія зберегла за собою у Східній Африці, достатньо для одержання прибутку при умові, що німецькі піддані припинять “піднімати прапори” і почнуть обробляти землю [33]. Цей меморандум повністю підтверджує думку німецько-американського ученого Г. Хальгартена, що “з точки зору політичних ідеалів тодішнього німецького уряду укладення договору було великим політичним успіхом” [34]. Вершиною вшанування німецьких творців Гельголанд-Занзібарського пакту стали знаки “монаршої милості” щодо його головних авторів: посла в Лондоні графа Гатцфельда нагородили орденом Чорного орла, а керівник зовнішньополітичного відомства Маршалл одержав чин таємного радника.

Водночас, розвиток подій після 1 липня 1890 р. показав, що німецькі колоніальні кола не склали зброї. Вони прагнули будь-якими засобами повернути назад втрачені території. Особливо наочно це проявилось на прикладі східноафриканського султанату Віту. Німецькі колонізатори організували бурхливу кампанію протесту проти його передачі Англії. Однією з антибританських акцій став галас навколо так званої справи Кінцеля. Цей німецький торговець лісом у 1887 р. придбав солідну ділянку землі в районі Віту, а в 1889 р. заснував там німецьку станцію.

Кінцель дуже негативно зустрів звістку про підписання Гельголанд-Занзібарської угоди. Всупереч договору, він на чолі групи німецьких підприємців влітку 1890 р. прибув у Віту з наміром розпочати будівництво лісопилки. 15 вересня 1880 р. сталося зіткнення з африканцями, внаслідок чого всі німці були вбиті. Німецька шовіністична преса заявила, що винуватцем різни є не німецька колоніальна адміністрація та її політика в Східній Африці, а дії англійців, які налаштовують місцеве населення проти підданих німецької імперії і провокують подібні зіткнення [35]. Під тиском німецьких колоніальних кіл відомство закордонних справ поставило вимогу, щоб англійський уряд покарав африканців, причетних до вбивства Кінцеля та його компаньонів. Це повністю влаштувало британську владу, бо

давало можливість відкрито розправитися з небажаним правителем Віту і, одночасно, нібито проявити почуття поваги до Німеччини. Але не дивлячись на те, що уряд Англії виконав вимогу німецького керівництва, колонізатори і шовіністи в Німеччині не заспокоїлися. Вони тільки перейшли до інших форм боротьби з метою реалізації своїх зовнішньополітичних прагнень.

Про зміну в ставленні німецького уряду до питань колоніальної політики свідчили перемини у системі підпорядкування та управління колоніями. Ще навесні 1890 р. уряд Капріві прийшов до компромісу з Німецькою Східноафриканською компанією. За підтримку останньою Гельголанд-Занзібарського договору він погоджувався взяти на себе управління Східною Африкою і здійснити оздоровлення компанії, щоб урятувати її від банкрутства і зробити прибутковою. 20 листопада 1890 р. Німецька Східноафриканська компанія підписала договір з імперським урядом про передачу йому прав суверенітету, якими компанія володіла у відповідності з “охоронною грамотою”. Договір підписали рейхсканцлер Капріві та чотири представники компанії, у тому числі її голова банкір К. Хейдт. Уряд одержував усі права на колоніальні володіння у Східній Африці.

Отже, необхідно відзначити, що Гельголанд-Занзібарський договір 1890 р. став для німецької громадськості першою ознакою того, що курс зовнішньої політики уряду змінився. Навіть Гольштейн у березні 1891 р. змушений був констатувати: “Східноафриканська угода показала, що ми ставимо наші європейські відносини вище наших колоніальних інтересів” [36]. Критика англо-німецького договору означала спробу політичних течій, колоніальних кіл і громадськості взагалі показати своє ставлення до повороту в німецькій зовнішній політиці. Прийшовши до висновку, що поодиночі неможливо змусити уряд активізувати курс на захоплення нових колоній, німецькі колоніально-шовіністичні кола вирішили об’єднатися. Таке об’єднання повинно було здійснитися на основі ідеологічних принципів створення “Великої Німеччини” шляхом проведення активної і успішної експансії в Європі, яка доповнювалась би новими заокеанськими колоніальними загарбаннями.

На хвилі боротьби проти Гельголанд-Занзібарського договору, підписаного між Німеччиною та Великобританією у 1890 р., відбулася консолідація німецьких колоніальних і шовіністичних кіл. Зростання шовінізму й експансіоністських тенденцій у німецькому суспільстві, їхнього впливу на ідеологічні та політичні засади колоніалізму визначальним чином характеризували внутрішньополітичну ситуацію в умовах визрівання та переходу кайзерівської Німеччини до “світової політики” у 90-х роках XIX століття.

Список використаних джерел

1. *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871–1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes.* Bd. 1–40. – В.: Deutsche Verl.-Gesellschaft, 1922–1927. – Bd. 4. – S. 176.
2. *Московские ведомости.* – 1890. – 21 мая.
3. *Economist.* – 1890. – 17 may. – P. 614.
4. *Ротштейн Ф. А.* Международные отношения в конце XIX в. / Ф. А. Ротштейн. – М. – Л.: АН СССР, 1960. – С. 159–160.
5. *Ерусалимский А. С.* Бисмарк. Дипломатия и милитаризм / А. С. Ерусалимский. – М.: Наука, 1968. – С. 227.
6. *Улановская И. А.* Борьба за Восточную Африку и пресса (1884–1890) / И. А. Улановская. – М.: Наука, 1969. – С. 138.
7. *Правительственный вестник.* – 1890. – 20 июня; 8. *Архив внешней политики Российской империи.* – Ф. Канцелярия. – № 133. – Оп. 470. – Д. 64. – 1890. – Л. III. 9. *Там само.* – Л. 169–175. 10. *Там само.* 11. *Русский вестник.* – 1890. – Т. 209. – № 7. – С. 335. 12. *Туполев Б. М.* Восстание Маджи-Маджи. Становление и кризис германского колониального правления в Восточной Африке / Б. М. Туполев, А. М. Пегушев. – М.: Наука, 1991. – С. 62. 13. *Архив внешней политики Российской империи.* – Ф. Канцелярия. – № 133. – Оп. 470. – Д. 64. – 1890. – Л. 110. 14. *Holstein F.* Die geheimen Papiere: In 4 Bde / F. Holstein. – Göttingen: Musterschmidt, 1956–1963. – Bd. 3. – № 339. 15. *Московские ведомости.* – 1890. – 15 июня. 16. *Неделя.* – 1890. – 17 июня. – С. 762. 17. *Sell M.* Das deutsch-englische Abkommen von 1890 / M. Sell. – Bonn: Dümmler, 1926. – S. 39. 18. *Правительственный вестник.* – 1890. – 22 июня. 19. *Berliner Tageblatt.* – 1890. – 30 Juni. 20. *Правительственный вестник.* – 1890. – 8 июля. 21. *Московские ведомости.* – 1890. – 5 июля. 22. *Правительственный вестник.* – 1890. – 22 июня. 23. *Московские ведомости.* – 1890. – 13 июня. 24. *Allgemeine Zeitung.* – 1890. – 22 Juni; 1890. – 31 Juli. 25. *Вестник Европы.* – 1890. – Т. 145. – № 9. – С. 337. 26. *Правительственный вестник.* – 1890. – 11 июня. 27. *Waldersee A.* Denkwürdigkeiten: In 2 Bde / A. Waldersee. – Stuttgart: Deutsche Verl.-Anst., 1925. – Bd. 2. – S. 131–132. 28. *Бисмарк О.* Мысли и воспоминания: Пер. с нем.: В 3-х т. / О. Бисмарк. – М.: Соцэкгиз, 1940–1941. – Т. 3. – С. 117–120. 29. *Stenographische Berichte Über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages.* – В.: Norddeutsche Buchdruckerei und Verl.-Anst., 1871. – Bd. 2. – 1890. – 9 December. – S. 815. 30. *Московские ведомости.* – 1890. – 17 июня. 31. *Энгельс Ф.* – Лібнехту В. – 1890. – 19 червня // Маркс К., Энгельс Ф. Твори. 2-ге вид. – Т. 37. – С. 337. 32. *Неделя.* – 1890. – 8 июля. – С. 859. 33. *Müller F.* Deutschland-Zanzibar-Ostafrika: 1884–1890 / F. Müller. – В. Rütten and Loening, 1959. – S. 494–495. 34. *Хальгартен Г.* Империализм до 1914 года. Социологическое исследование германской внешней политики до первой мировой войны / Г. Хальгартен [Пер. с нем.]. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1961. – С. 158. 35. *Allgemeine Zeitung.* – 1890. – 23 September. 36. *Holstein F.* Die geheimen Papiere: In 4 Bde / F. Holstein. – Göttingen: Musterschmidt, 1956–1963. – Bd. 3. – № 339.

Сергей Троян

ГЕЛЬГОЛАНД-ЗАНЗИБАРСКИЙ ДОГОВОР 1890 Г. И ГЕРМАНСКОЕ ОБЩЕСТВО

В статье на основе изучения оригинального комплекса источников и компаративного анализа исторических исследований проанализировано содержание Гельголанд-Занзибарского договора 1890 года в деле урегулирования англо-германских колониальных противоречий. Выяснено отношение разных групп германского общества к договору между Германской империей и Великой Британией о разделе Восточной Африки.

Ключевые слова: колониальная политика, Восточная Африка, Гельголанд-Занзибарский договор.

Serhiy Troyan

HELGOLAND-ZANZIBAR TREATY OF 1890 AND GERMAN SOCIETY

The context of Helgoland-Zanzibar Treaty of 1890 in the frames of English-German colonial contradictions is analyzed upon the study of the original complex of sources and comparative analysis of historical studies. The attitude of different German society groups to the treaty between the German Empire and Great Britain about the division of Eastern Africa is illustrated.

Key words: colonial politics, Eastern Africa, Helgoland-Zanzibar Treaty.